

Recensioner

Mats Larsson, *Life and Death in the Mesolithic of Sweden*. Oxford 2017. 134 s. ISBN 978-1-78570-385-0.

Denna bok kan ses som en *prequel* till Mats Larssons förra och läsvärda bok *Mot en ny värld* från 2012 (recenserad i *Fornvännen* 2013). Han inleder med att han blev så nöjd med den förra boken att han nu ville skriva en om mesolitikum. Han ser det som angeläget att presentera en syntes över de senaste tjugo årens forskning om perioden i Sverige, eftersom många nya resultat har framkommit på senare år. Jag kan inte annat än att hålla med honom om det. Larsson hoppas att boken ska ge en introduktion till mesolitikum och att den ska uppmuntra till fortsatta studier. Målgruppen är arkeologistudenter, arkeologer i allmänhet och andra intresserade. Eftersom boken är skriven på engelska vänder han sig även till en internationell publik. Boken är inte tjock men rikt illustrerad och ger vid en snabb genombläddring ett lättsamt och lockande intryck. Jag blev därför glad när jag fick boken i min hand och såg fram emot att läsa den.

Larsson skriver att kapitlen är kronologiskt och tematiskt strukturerade med belysande nyckel-lokaler. Bokens kapitel utgår från regioner som har fått minst sagt varierande utrymme: Skåne 34 sidor, Blekinge 8 sidor, Kalmar/Öland 5 sidor, Gotland 3 sidor, Småland 2 sidor, Östergötland 20 sidor, Stockholm 5 sidor, Närke 1 sida, Väst-kusten 15 sidor, södra Norrland/norra Svealand 7 sidor och övre Norrland 8 sidor. Nyckellokalerna redovisas i vissa kapitel i stor detaljrikedom, men berörs endast ytligt i andra. Jag tycker att det hade varit bättre om omfånget på texterna givits en jämnare fördelning, och det hade varit trevligt att få lite mer information om de mer sparsamt presenterade lokalerna.

Flera kapitel inleds med att Larsson radar upp de landskap som han ämnar belysa, vilket är bra och gör att man snabbt får ett geografiskt sammanhang. Det skapar också förväntningar hos läsaren, särskilt inför de områden som sällan omnämns i samband med mesolitikum, till exempel

Västmanland. Boken präglas dock av en viss otyd-lighet här, till exempel kapitel 9 som ska behand-la Västmanland, Närke och Dalarna, men som enbart handlar om Närke. Dalarna hittar vi istäl-let i kapitel 11.

I en bok av det här slaget är det nödvändigt med förklarande bilder och kartor. Boken är följd-riktigt också rikt illustrerad i svartvitt med foton, teckningar, ritningar och kartor. Tråkigt nog är många suddiga och lågupplösta, vilket förtar in-trycket. Samtliga översiktsskott har hämtats från andra publikationer inklusive prickar eller namn-givna platser som lämnats utan närmare förklar-ning, varken i bröd- eller bildtext (till exempel fig. 45 och 55). Boken skulle ha vunnit på om för-fattaren hade tagit fram nya kartor i stället för att återbruka andras, och därmed hade många fråge-tecken kunnat undvikas.

Bokens text innehåller få referenser. Omnämnda forskare förekommer i huvudsak i de forsk-ningshistoriska redogörelserna, vilket är synd. Det hade varit trevligt och legat i linje med bokens syfte om fler samtida forskare fått sina namn om-nämnda. I slutet av boken finns en referenslista med den litteratur Larsson utgått ifrån, som är tänkt att hjälpa intresserade inför fortsatta studier. Systemet förutsätter dock en djup kunskap om vilka författarna är och vad de har skrivit om. Det hade varit bättre med en litteraturlista efter varje kapitel, om man nu vill undvika parenteser i tex-ten. Litteraturlistan är väl sammansatt och repre-senterar en god översikt över aktuell litteratur. Möjligen kan man ha invändningar mot att 50% av litteraturen är äldre än från 1997, när nu bo-ken skulle handla om aktuell forskning. Referen-serna i brödtexten och i bildtexterna är i många fall felaktiga, till exempel fig. 43 och fig. 54. Ibland saknas de helt där de borde ha skrivits ut, till exempel på sid. 77 och 78 f (Hallgren 2011 i *Cur-rent Swedish Archaeology*; Molin & Gummesson i *MesoBurials-2013_Abstracts.pdf*). Emellanåt före-kommer även sammanblandningar av de forskare som Larsson skriver om, till exempel textraderna om Sten Florin och Stig Welinder (s. 61).

Larssons ambition att visa hur det stora an-

talet undersökta lokaler på senare år har gett många nya resultat är något diffus. Till exempel är de flesta av de omnämnda undersökningarna i Skåne utförda mellan åren 1901 och 1984. För Närkes del beskriver han tre senmesolitiska lokaler som undersöktes vid mitten av 1990-talet helt kortfattat, men har utelämnat de välkända mellanmesolitiska lokalerna Svartkärret, Kerstintorp, Åviken och Stensäng (Holm & Lindgren 2008; Darmark et al. 2009). Dessa är dock upptagna i referenslistan.

I boken förekommer flera inkonsekventa stycken. Exempelvis betonar Larsson först att det inte finns några egentliga skillnader vad gäller artefaktfloran på inlands- och kustboplatser under lihultsfasen (s. 101), men två sidor senare skriver han det motsatta (s. 103). Med tanke på den tänkta läsekretsen är det viktigt att termer och framlagda fakta är korrekta. Under rubriken *Sites on the A73* (s. 84) listar Larsson två lokaler: Lässmyran 2 som undersöktes i anslutning till just väg 73 år 2005 (Ahlbeck & Isaksson 2007) samt Eklundshov. Den senare undersöktes dock 1986 inför byggandet av Grödingebanan (Gustafsson et al. 2008). Vi får lära oss att långa spån slogs med indirekt teknik från både handtagskärnor och koniska kärnor (s. 23) och att Bua Västergård är lokalen som namngivit sandarnakulturen (s. 93). Bildtexten till fig. 54 benämner Larsson en limhamnsyxia som lihultsyxia. Vidare kan vi läsa att de äldsta lokalerna i den östsvenska arkipelagen var basläger (s. 83), när forskarna själva menar att de var säljaksstationer (Pettersson & Wikell 2014).

Jag tycker att det är lovvärt av Mats Larsson att vilja skriva en bok om mesolitikum, där han vill sammanfatta och lyfta fram de senaste tjugohusetens rön för svenskt vidkommande. Bokens syfte är angeläget, men innehållet blir ömsom för detaljrikt och ömsom för ytligt för att fylla detta syfte. I huvudsak är det referenslistan och delar av de forskningshistoriska översikterna som utgör bokens behållning. Det finns tyvärr områden, bland annat de som jag har redovisat för här ovan, där boken brister.

Patrik Gustafsson Gillbrand
Tegnérsgatan 21
SE-611 37 Nyköping
patrik.gillbrand@gmail.se

Lisbeth Skogstrand, *Warriors and Other Men. Notions of Masculinity from the Late Bronze Age to the Early Iron Age in Scandinavia*. Oxford 2016. 182 pp. ISBN 978-1-78491-417-2.

Lisbeth Skogstrand's book is about late prehistoric masculinity in Scandinavia, something which she argues was determined by cultural ideas and ideals and constructed through performative practices. The concept of change is very important to this study, which is exclusively concerned with men and 'notions of masculinity'. It departs from previous androcentric interpretations in which the idea of masculinity was fixed in time and viewed as unchanging in nature and somehow universal.

According to the synopsis, this study of the Late Bronze Age and the Early Iron Age 'examines how notions of masculinity are expressed in cremation burials from the Late Bronze Age to the end of the Roman Period (1100 BC – AD 400) in Eastern Norway and Funen in Denmark'. This chronology may initially confuse Anglophone readers. The explanation is that in the absence of any actual Roman invasion, in Scandinavia the Roman Period is reckoned as part of the Early Iron Age. The main thrust of the research concentrates on the concept of the idealised and sexualised warrior, a concept which changed along with the political and social landscape. The title's use of the word 'notions', which, according to its dictionary definition refers to an idea or concept which can be vague, or perhaps an impression, something that is essentially fluid and perhaps hard to grasp, is interesting. It seemed a strange term to employ here, yet it is entirely fitting to the study in view of the nebulous nature of the data and their interpretation.

Primarily based upon the analysis of male cremation burials and a quest to find 'accordance' between 'various elements of the grave material and males of different age groups', the study is an holistic attempt to look for patterning in the data and to interpret possible changes in funerary ritual and grave goods and accompanying social changes over time. The way in which these changes impacted on men, creating an idea of hegemonic masculinity, is examined, as is the idea of what it meant to be a man in relation to other

men and other members of society. Attention is solely focused on masculinity in a way that most gender studies address women and their presence or absence in archaeological interpretation. In this sense this work is ground-breaking as a gendered study which makes a real and sustained attempt to link burial evidence with possible past constructions of masculinity, something which has been long overdue in the world of gender studies in archaeology.

Questions are raised about grave goods, funerary ritual, and how material culture reflects on its makers and users in social terms. Previous interpretations have often focused on identifying a social elite (more often males but sometimes females from the same social class) from their richer grave goods or seemingly more elaborate accompanying funerary rituals. Skogstrand investigates and compares burial rituals of different male age groups to understand how they related to other groups within society, how the burials of warriors related to the burials of other men and women. Most importantly, she addresses how changes in social structure and the relative power enjoyed by various groups may have been reflected in funerary ritual and the deposition of grave goods.

The book was originally a PhD thesis, which shows in its structure; the aim of each chapter is clearly stated at the beginning and the realisation of these aims is again stated at the end, in some cases over-stated. While all bases are generally covered it can sometimes make the narrative appear rather repetitive. Some of the arguments are dense and difficult to follow in places, especially the constant referencing in the early chapters of other works on gender theory, feminism and masculinity. The book would have benefited from more careful proof-reading, as there are a number of typos and some of the phrasing is difficult.

The author invests a great deal of space into setting the scene and explaining the theoretical standpoint of the study, which is strongly rooted in feminist and gender theory. She provides a selective summary and personal critique of several decades of feminist theory in archaeology and archaeological studies of gender. However, a number of significant and relevant studies are absent,

including my own work on gender and gender relations in the rock art of Valcamonica, Northern Italy. Although essentially a rock art study, my work addressed many of the themes explored in Skoglund's book, including the nature of pre-historic masculinity and sexuality, a decade previously.

Skogstrand is interested in 'theory building' which she attempts to achieve by constant referral to other scholar's work, work which spans a variety of different spatial and temporal areas. Individual interpretations are offered almost as facts, with any other conflicting views or approaches being either dismissed or left out entirely. While on the one hand this dense referencing to previous work in gender studies and other disciplines might appear to be a useful framework for analysis, on the other it can act almost as a constricting conceptual straitjacket, forcing research and its objectives into a particular direction and limiting the possible outcomes. Skogstrand's discussion of masculinity theory borrows extensively from other disciplines, principally the social sciences, including queer theory, and I was concerned that these may not be entirely applicable to such a limited and partial dataset as the archaeology examined here.

The theoretical framework which informs Skogstrand's approach focuses on situated knowledge and symmetrical archaeology, the body – bioarchaeological and experienced – gender as performance and, principally, the theory of hegemonic masculinity and how action creates and is created by concepts of ideal masculinity. These themes and arguments are examined throughout the book and in relation to the results of the study, creating a continuous discourse which generally works well as an investigative methodology. Particularly so in the final chapters, on how constructions of masculinity and warriorhood may have undergone dramatic changes during the Iron Age and Roman period. I find these to be the strongest chapters, although their arrangement is confusing, principally the inclusion of the later periods in a chapter entitled 'The Late Bronze Age and Early Iron Age in Eastern Norway', followed by a stand-alone chapter on a cemetery at Funen in Denmark which was established during the PRIA and continued in use for 500 years until

the first century of the Migration Period, the analysis of which begins after most of the other research has already been discussed.

The author criticises ‘androcentric’ studies which focus on male roles and identity without clearly stating an interest in gender, the ubiquitous white upper-middle-class male archaeologist being the main perpetrator of this ill-informed approach. But surely making generalisations about this category of person and their background and ability to interpret the past is as much an assumption as the fixed idea of the prehistoric male or warrior? Skogstrand takes great pains to justify her own perspective as a modern-day feminist and to describe how her approach is valid, and indeed necessary, before selecting two 20th century ‘androcentric’ studies for critical appraisal and neatly dispatching them.

Skogstrand’s approach is an interesting one and her arguments are persuasive, but her approach is not the only valid one. There is no formula for understanding the past, no solid theoretical model creating rules to be followed.

One of Skogstrand’s most interesting arguments is that ideas about gender are not fixed in time and we should look at men in the same way we look at women in gender studies. She argues that within men’s studies the relation between men and women is often reduced to a question of oppositions rather than focusing on the similarities between the two and the way notions of masculinities and femininities interact. She claims that it ‘is a paradox that most studies in the field are based on feminist theory and have pro-feminist intentions but still retain an androcentric tendency’. This she aims to counter by concentrating only on men, discussing ‘prehistoric masculinities in depth based on a large set of material, and to put the same emphasis on femininity is far too comprehensive a task’. Therefore all discussion of female burials is disappointingly curtailed in the study at the point where some impression of gender relations might be discerned, for example, when razors are found in female burials.

By contrast to the chapters on gender studies and feminist theory, the chapters on ‘the social organisation of burials’ and ‘analysis methods and variables’ are clear, concise and informative. The burial chapter provides a comprehensive ana-

lysis of burial styles, funerary ritual and associations of grave goods over time. Funerary ritual can reflect or subvert social organisation. Material culture and grave goods can have a myriad of different meanings. The analysis chapter provides an exhaustive and comprehensive listing of potential variables affecting the data, the interpretation and the methodologies employed.

The sections on ‘deposited objects’ and ‘gendered funeral rituals’ are particularly interesting and insightful, exploring the reasons behind the deposition of objects which may not necessarily have had a close association with the deceased in life. They may have been designed, along with funerary ritual, ‘to express the ideal image of a certain man/woman according to gendered norms’. Skogstrand suggests that ‘ritual funeral practices may thus have made important contributions to the gendered social discourse, performing, differentiating, and materialising gender and possibly providing divine explanations and legitimation to inequalities and gendered power relations’. However, I find some aspects of Skogstrand’s study puzzling, including her assertion that ‘objects are not applied to indicate neither sex nor gender in this study’ when her thesis is based primarily on the razor as masculine property and a symbol of warriorhood. She goes on to say ‘...even though specific artefacts might work as an indication of gender to archaeologists, this was surely neither the meaning nor function of grave goods in prehistory’. Was this really the case?

While Skogstrand is more concerned with funerary ritual than actual grave goods, the close association between males and bronze razors and toiletry gear during the Late Bronze Age is central to her arguments and interpretation. Razors are an almost exclusively ‘male’ item in Late Bronze Age burials of younger men – warriors – who tend to be buried in larger mounds than older men or women. Skogstrand believes these items were used for ‘male beautification’, achieved by plucking, shaving and manicure, combined with practising gymnastics and martial arts and engaging in the ‘bloodless theatre’ of ritualised, as well as actual, warfare. The warriors were then regarded as ‘the most beautiful, the most sexy, and basically ideal men’ who were admired by

both men and women, but most enthusiastically by each other to the extent that homosexuality was normalised. This idea is based entirely on a rock art study by Tim Yates who interpreted all the figures in the sexual scenes previously-described as ‘ritual weddings’ in Scandinavian rock art as males engaged in homosexual acts, based on ethnographic studies of Sambia and other warriors in Papua New Guinea who practice fellatio in secret male-only rituals. This interpretation is not universally accepted, not because of assumed prejudice that all sexual imagery has to be heterosexual as Skogstrand asserts, but principally because it would remove virtually all females from Scandinavian rock art and the rituals they represent. Nor does this interpretation account for the high incidence of gender-neutral figures in the rock art, many of which may also represent women.

Homosexuality may of course have occurred among Late Bronze Age warriors but the evidence does not support the assumption that ‘LBA masculinities were, in all likelihood, not embedded in a heterosexual matrix ... and sex between males may have been an important practice and institution’. Skogstrand asserts that ‘in the rock art men are portrayed as sexual agents before an audience of male warriors’ and that ‘masculinity and male sexuality are constructed through a male-to-male gaze and the male bodies of the warriors were beautiful and powerful objects of desire’. She draws parallels between LBA Scandinavian rock art and the ancient Greeks and Thebans and pre-Colombian Maya, while at the same time berating those who rely too heavily on ethnographic analogy in their gendered interpretations and fail to set them within an appropriate cultural and historical context.

Interestingly, Skogstrand’s idea of normalised homosexuality comes exclusively from broadly contemporary rock art imagery since it is not recoverable from burial data which is the focus of this study. I was surprised at the reliance on rock art imagery here, as it is rarely mentioned elsewhere in the book and then only in the most simplistic way, for example the heading to fig. 29 which shows ‘Late Bronze Age Warriors possibly boasting of their ancestry at ... Kville, Sweden’. Skogstrand hypothesises a close association be-

tween gendered rituals and warfare in the rock art. Images of warriors engaged in fighting, real or ritualised, certainly occur. But she offers very little discussion of the rock art itself which may have subverted social organisation rather than represented it and featured mythical beings rather than real people or ancestors. Moreover, it can only be linked to the male burials in the most tenuous way. Perceived sexual scenes may refer to a transmission of power rather than actual sexual acts. Among the Sambia of Papua New Guinea, male-on-male rituals occur in secret and are not commemorated in permanent art.

Skogstrand asserts that

‘prehistoric male-to-male sex has few or no connotations with the modern understanding of gayness but should be understood within its specific cultural and historical situation ... in the context of conflict, sex between males may be a manifestation of hypermasculinity and sexually potent status, especially for the ‘active’ part ... through the ‘emasculating’ forced submission of the passive party’.

There are certainly hostage scenes in rock art both in Sweden and Italy, though the hostages may have been females or male prisoners of war. The latter are not depicted as being sexually threatened.

The rock art aside, the idea of razors as accoutrements of young warriors is plausible and interesting, though I found the conceptual leap to them being only an instrument of beautification a difficult one. The adoption of external symbols, such as particular haircuts or facial hair arrangements, to signify group membership is a recurring feature of human behaviour, particularly among soldiers, for example US military buzzcuts versus Taliban beards. In a military situation it is one of a suite of behaviours designed to foster a sense of solidarity, belonging, and group cohesion. Emphasising difference between groups makes it easier to enslave or eliminate those who are regarded as other or sub-human in some way, such as not sharing another group’s beliefs, as we saw during the 20th century and continue to see.

But were the razors and their use in grooming

so significant that this was really the sole reason they were included in graves? Skogstrand herself includes evidence for razors being re-sharpened. Perhaps the most interesting point raised in the razor discussion was the discovery of traces of eyebrow hair from several individuals on a razor from a LBA burial at Winterslow in Britain, which Skogstrand interprets as a sign of mourning as observed ethnographically, though she chooses not to pursue this. Aside from being used for various purposes associated with grooming and perhaps funerary ritual, razors can embody meanings both in terms of cosmological information and elements of belief systems. They can be closely associated with individuals and with their personal life journeys and beliefs rather than being only functional objects with a clear purpose.

A whole body of work has grown around the idea of objects having complex histories and biographies, and some studies have focused on the social life of objects. Therefore, objects such as razors may have had multiple meanings in many different contexts. In Valcamonica rock art, for example, Iron Age razors are associated with a plethora of male-orientated symbolism related to the male body and to hunting, as well as to funerary and other rituals. The iconography of razor imagery, some elements of which appear in Bronze Age rock art, is not considered in any detail in this study.

While razors may have been specially made for individuals, they may also have been lost, exchanged, stolen, taken as war booty and even inherited. The last possibility may explain their presence in younger men's graves and absence in older men's graves. Perhaps they were passed down through the generations. This would accord with the idea of them being presented to young men on achieving maturity as warriors. Possession may have denoted warrior status. And the lack of these items in burials of older men raises important questions about the roles played by such men whose less elaborate burials may have signified a loss of power. There could be decades of productive life lived between ceasing involvement in active warfare and gibbering senility when the loss of the ability to '...penetrate, either with your sword, penis or tongue could make you less of a real man'. It is difficult to imagine older

men voluntarily giving up their power while there was still breath in their bodies. The lack of razors and other beautifying equipment in their smaller graves may not necessarily have denoted disempowerment, but perhaps that their power base had changed to a more directorial or supervisory one rather than a dynamic one.

In the concluding chapter Skogstrand states that the principal aim of the study is

'to explore how male tasks, roles, categories, and symbols were expressed in cremation burials and thereby discuss which notions and ideals of masculinity that might have existed and how they might have changed from the beginning of the Late Bronze Age until the end of the Roman period in Eastern Norway and Funen in Denmark'.

Overall I feel that she has succeeded in her task. From my personal perspective as a rock art researcher I had hoped that the book might provide insights into the lives of the men represented in rock art, and into the nature of their warriorhood and masculinity. But I find that the massive conceptual leap from certain grave goods to male beautification and all that goes with it is not supported by the archaeological basis of the study. Nevertheless, the continuing focus on hegemonic masculinity is realised to a greater extent in the concluding chapters, which examines masculinity during the interval 500 BC to AD 400.

The discussion about bear phalanges in Roman Period burials would have benefited from them being viewed in the context of similarly equipped burials on Imperial territory rather than only focusing on shamanism. While some form of shamanism may have been a feature of warriors' lives and the claws and pelts had a special significance, the burial of groups of shamans is unlikely as these ritual specialists act alone in ethnographically described societies.

While I take issue with several points discussed above I enjoyed the book and I recommend it to professionals and students alike. The subject matter is pivotal to our understanding of past societies, and Skogstrand's approach and findings have wider implications for archaeology as a whole, not only in terms of gendered app-

roaches to archaeological interpretation. While perhaps this ground-breaking and timely study raises more questions than it answers, it will be interesting to see how a new generation of gender scholars will employ the results and take the study of masculinity in new directions.

Lynne Bevan

4 Randell Square
Pembrey, Carmarthenshire
Wales SA16 0TY
bevanlynne1@yahoo.co.uk

Gordon Noble, *Woodland in the Neolithic of Northern Europe – the Forest as Ancestor*. Cambridge 2017. 234 pp. ISBN 978-1-107-15983-9.

As the title implies, this is a book about the Neolithic but foremost about the natural environment that Neolithic people had to deal with. It is a highly challenging work.

The geographic focus is the British Isles and South Scandinavia, among the last areas in Europe to adopt farming and husbandry. The main approach in the book is to capture the lively qualities of the environment in which Neolithic communities lived.

The book is divided into seven chapters starting with an introduction in which the main lines of the investigations are discussed. The following chapters deal with aspects of the environment such as “Altering the Environment”, “The Forest as Architecture” and “The Environment as Ancestor: Timber Monumentality”. Each chapter begins with a look at previous research on the subject followed by new interpretations based on both older and newer research. Of special importance is the pollen evidence for environmental change. Noble points to the challenge for Neolithic studies to use these data and insert them into our accounts of Neolithic life and experience. There is for example an abundance of evidence for how Neolithic people altered the environment.

Forest clearance is discussed in detail here, and Noble even goes back to the Draved and

Lejre projects in Denmark conducted by among others Jørgen Troels-Smith. A lot of formality and planning went into these experiments, and they showed clearly that it was no easy task to make clearings in the forest. In this context Noble also discusses the use of the flint axe and the different aspects of these that have come to light over the last couple of decades. He covers the experiment by Deborah Olausson followed by studies by, among others, Chris Tilley, Mark Edmonds and Julian Thomas. It is obvious that the axe became important in contexts that extended far beyond its utility in clearance.

In chapter 4 “The Woodland Landscape”, Noble begins to integrate the different approaches, briefly mentioned above, into an account of how Neolithic people perceive their landscape. For example, he discusses how trees envelop human action in ways that may be hard for modern man to understand. A way forward is to integrate the pollen results into a blend of natural-science and humanities approaches. This is, according to Noble, essential when trying to engage with the ways in which the forest would have affected Neolithic perceptions of the surrounding world.

He goes on to discuss sites in Britain and Denmark including Cleaven Dyke, Carie Mains, Barkaer and Stengade. Noble points to the use of tree throws in many of these structures and implies that structures were erected in clearings and then left to be subsumed back into the regenerating forest. This notion is substantiated by for example the rectangular structure at Carie Mains. The boundary posts cut through several tree throws, suggesting the monument was built in a clearing but the evidence for tree throws cutting through the postholes also suggest that the monument was eventually overgrown again by the forest. This is an interesting and suggestive notion. Of course, tree throws have also been discussed in the context of huts in both the Mesolithic and Neolithic.

Noble discusses the building of long barrows as well, integrating pollen evidence from several sites in Britain and South Scandinavia into a challenging story. For instance, he uses the results presented by Svend Andersen in Denmark. Andersen studied pollen etc. from beneath several long barrows and found that they had been

preceded by settlements. His suggestion was that they were erected in small clearings set in a wider wooded landscape. Andersen's work is not widely cited, which is in Noble's opinion a shame. And I agree.

These clearings provide, in Noble's words, a window on the nature of the forested world of the earlier Neolithic. In other words, we cannot separate these monuments from the new relationship with the forest that was emerging.

In chapter 5 Noble discusses the role of the trees themselves in the experience of space and place in the Neolithic. He touches upon the causewayed enclosure at Sarup on Funen. One fence-ditch enclosure here had no pits but instead a tree throw. The excavator, Niels Andersen, sees this a pre-existing feature incorporated into the monument. Trees were evidently an important part of the significance of this landscape. Noble also discusses the Alvastra pile dwelling in Östergötland similarly. He sees it as part of a lively architecture and looks at the natural world as an important part in the changes seen at Alvastra. The evidence for coppice woods regenerating inside the pile dwelling suggest that the environment could "act back" to redefine, or erase, the significance of a locale.

Neolithic people's impact on the forest was maybe not only about clearings for agriculture or husbandry but also for rituals and the erection of monuments. These clearings, according to Noble, created new configurations of place that could orchestrate movements and actions, much in the same ways as buildings and monuments can.

An interesting way to look at long barrows is discussed in Chapter 6 "The environment as Ancestor". On common trait in many of the excavated barrows in Denmark are the split tree trunks placed at either side of the burial. We could understand these massive posts as a frame for the dead. The timbers were important and integral parts of the funeral ceremonies. Noble calls this "framing the dead". It is once again important to look at the forest and the environment as not just a silent partner in crime but as an active part in the life of humans in the Neolithic.

All in all, this is a really stimulating, well researched and well written book about a subject close to my own heart. Gordon Noble's approach

made me rethink a lot of things. The book is highly recommended, not only for Stone Age fans but for all that are interested in the relationship between humans and the landscape, especially trees.

Mats Larsson

Dept of Cultural Sciences
Linnaeus University
SE-391 82 Kalmar
mats.larsson@lnu.se

Tears, sighs and laughter. Expressions of emotions in the Middle Ages. Red. Per Förnegård et al. KVHAA Konferenser 92. Stockholm 2017. 330 s. ISBN 978-91-7402-447-0.

Inom humaniora har forskningen kring känslor ökat kraftigt under de senaste decennierna. I studiet av medeltiden, och äldre tid över lag, har ett särskilt intresse kommit att riktas mot skillnaderna mot vår tid: frånvaron av känslouttryck där vi hade väntat det, märkliga uttryck för känslorna, för vår tid överraskande värderingar av känslorna och, inte minst, känslor av slag som vi knappast känner igen och inte ens kan kategorisera med moderna termer. Fastän sådana undersökningar ibland tenderar att överdriva olikheterna mot vår tid innebär det också en stor mångfald i studiet. Vi får många nya insikter om hur det vi tror oss känna igen när vi oreflekterat läser in oss själva och vår tid i en äldre text plötsligt visar sig vara något helt annat, mera tidsbundet, men också mera intressant.

Denna antologi syftar till att ge inblick i nyare forskning kring känslor. De 19 artiklarna återgår på föredrag vid en konferens anordnad av Vitterhetsakademien 2014, och infallsvinklarna, disciplinerna och studieobjekten är många. Här kommer jag att fokusera på de åtta artiklar som helt eller delvis belyser nordiskt material, då detta torde vara av primärt intresse för *Fornvännens* läsare. Först bör dock nämnas den mer generellt inriktade öppningsartikeln i volymen, Piroška Nagys »The power of Medieval emotions and change», som ovanligt övertygande argumenterar för att känslorna själva, och inte bara deras

representation, förändrats över tid. Hon analyserar som exempel »the gift of tears» och »compunction», som var specifika och högst reella känslor och känslafenomen för medeltidens människor, men som inte kan sägas existera idag.

Claire L. Sahlins »Tears and weeping in the spirituality of St. Birgitta of Sweden» är ett av volymens intressantaste bidrag. Sahlin ger en allmän bild av känslorna och deras roll i *Uppenbarelserna*. Birgitta gillar inte skratt och okontrollerad munterhet. Hon varnar också generellt för att känslor kan vara bedrägliga och lätt utnyttjas av Djävulen. Men samtidigt är gråt vanligt förekommande i uppenbarelserna som något värdefullt, och större delen av artikeln utreder vilka funktioner tårarna fyller. Sahlin urskiljer fyra olika slags tårar hos Birgitta: tårar som tecken på helighet, som tecken på förkrosselse, som symbol för medkänsla och som instrument för frälsning. Undersökningen innehåller närläsningar av flera passager i *Uppenbarelserna*, och de tolkningar och distinktioner Sahlin gör framstår som övertygande. Den varnar också för hur svårt det faktiskt är att läsa medeltida texter – det är alltför lätt att tolka tårarna hos Birgitta på ett modernt sätt, som uttryck för enkel sorg eller medkänsla.

Corinne Péneau är en av de få forskare i volymen som skriver om svensk folkspråklig litteratur. Det är *Erikskrönikan* som står i fokus för hennes »The law and the King's heart: emotions as political statements in the Chronicle of Duke Erik». Att hertig Erik är verkets hjälte och kung Birger dess skurk är väl bekant, och krönikan ser på åtskilliga sätt, oftast föga subtila, till att vi skall få just detta intryck. Péneau närstuderar ett av medlen för att skapa denna kontrast mellan goda och onda i krönikan: skildringen av känslor och känslomässigt uppträdande. Infallsvinkeln är originell och skänker nya insikter om verket. Skildringen av kung Birgers och drottning Märts skratt och glada uppträdande när hertigarna tillfångatagits vid Nyköpings gästbud innebär ett starkt framhävande av högljudda uttryck för deras personliga känslor. Den står i bjärt kontrast till hertigarnas värdiga uppträdande i samma situation, liksom hur hertigarnas män reagerar när de får kännedom om sina herrars död. Denna värdighet i sorgen hos hertigarnas folk – i själva verket skildras inga känslouttryck hos dessa – står i

bjärt kontrast till kungaparets senare gråt och klagan efter avrättningen av deras son Magnus. Krönikan själv kopplar dessutom uttryckligen drottningens gråt och skratt till varandra. Både gråt och skratt är här, som Péneau påpekar, tecken på att något går fel. Krönikan betonar dessutom att kungen drar löje över sig själv genom sitt skratt och känsloutspel. Han uppträder som en gycklare, och som sådan kan han inte vara legitim kung – en tanke som Péneau spårar även i heliga Birgittas senare argumentation mot Magnus Eriksson. I den följande analysen tar Péneau upp andra episoder i krönikan där Birger drar löje över sig själv genom att göra sina personliga känslor till huvudargument för fördrivningen av hertig Erik snarare än att hänvisa till handlingar denne begått. Åter påpekar Péneau effektivt hur just de personliga känslorna hos Birger, som han inte delar med sitt folk, gör honom till en olämplig kung, i allo olik den känslomässigt behärskade hertig Erik.

I »The weeping lady in the Arthurian romance» jämför Sofia Lodén ett avsnitt ur fornsvenska *Herra Ivan* med Chrétien de Troyes' franska förlaga Yvain. Hon påpekar, som många före henne, de ibland markanta avvikelserna i den fornsvenska texten i relation till originalet. I artikeln står ett avgörande avsnitt i centrum: Laudines sorg över den dödade maken, en sorg som väcker Yvains kärlek till henne, fastän han är den som dödat maken. Den franska texten skildrar Laudines sorg genom starka och våldsamma känslouttryck. Lodén visar att även den svenska översättaren framhäver hennes stora sorg, men tydligt dämpar uttrycken. Den stora förändringen som görs gäller dock kärleken. Hos Chrétien är det just Yvains åsyn av ankans tårar som väcker hans kärlek, och kvinnans tårar får därvid ett slags manipulativ funktion av hämnd mot makens bane-man. Yvains kärlek skildras på höviskt manér som en plågsam smärta som betvingar honom, och Laudine kan på så vis sägas ha fått makt över honom. Den fornsvenske översättaren skriver om detta grundligt. Här är det kvinnans skönhet som väcker riddarens intresse och det är han som säger sig vilja ha makt över kvinnan. Lodéns artikel visar onekligen på en remarkabel skillnad i bilden av känslornas makt mellan en svensk 1300-talsöversättare och en fransk hövisk 1100-talsdiktare. Slutsatserna är i stort sett övertygande.

Historikern Kurt Villads Jensen undersöker i »Crying crusaders» förekomsten av gråt i ett antal korstågskrönikor från 1000-talets slut till ca 1200 (*Gesta Francorum*, Robertus Monachus *Historia Hierosolymitana*, Saxos *Gesta Danorum* m.fl.). Hur vanlig är gråt i dessa verk, vilka gråter och vad gråter de över? När Jensen efter genomgången av krönikorna skall samla sig till slutsatser blir det något av en antiklimax. De olika verken skiljer sig mycket åt vad gäller gråtens omfattning och man gråter över väldigt olika saker. Någon förklaring till dessa skillnader presenterar aldrig Jensen. Han analyserar egentligen inte materialet, utan artikeln består i första hand av en ren redovisning av ett antal belegg. Det som framstår som märkligast är dock att han inte sätter in dessa berättelser om riddare som gråter eller inte gråter i någon större kontext av samtida litteratur som skildrar just riddare och krigare. Det blir påfallande i hans försök att förklara varför tårar är så pass ovanliga hos korsfararna: »One explanation may be that it simply did not belong to the narratives' heroic genre, with its ›remarkable absence of tears›, in Albrecht Classen's words» (s. 105). Här hade en större kännedom om samtidens hjältediktning kunnat rädda Jensen från att hoppa i galen tunna. I såväl den fornfranska Rolands-sången som de medelhögtyska *Nibelungenlied* och *Diu Klage* – verk samtida med de krönikor Jensen undersöker – gråter just krigarna, riddarna, de stora hjältarna måttlöst över sina stupade vänner och landsmän.

Runologen Magnus Källström tar sig an känslornas roll i runinskrifterna i artikeln »Sighs and sorrow – but no laughter? Expressions of emotions in runic inscriptions». Han inleder med att raskt gå igenom de mycket få runstenstexter som faktiskt nämner att hyllningsföremålets död vållade de kvarlevande sorg eller gråt. Därefter går han över till en disparat samling inskrifter – på både stenar och lösa föremål – som på olika sätt kan ses som humoristiska. I några fall rör det sig om ordlekar eller om upprepningar av könsord som *fuð*, »fitta», som i alla fall ristarna rimligen fann lustiga. I andra fall är det Källström själv som har skoj, samtidigt som han medger att något skämt knappast är avsett av ristaren. Denna artikel lider i ännu högre grad än Jensens av att vara renodlat deskriptiv. Underhållande, definitivt,

och på sitt sätt informativ, då författaren kan presentera en del förmenta gallimatiasinskrifter som begripliga ordlekar, men inte analytisk i någon rimlig mening. Problemställning saknas helt, liksom all antydning till övergripande slutsats. Kopplingen till volymens tema – »expressions of emotions in the Middle Ages» – är svag och inskränker sig i stort sett till att några, det må vara Källström personligen eller någon medeltida snuskhummer, kan ha tyckt att en inskrift varit lite kul – och därmed väckt det »laughter» som nämns i titeln.

Deskriptiv är även Claes Gejrots »True emotion or convention? Sorrow and joy in the Vadstena memorial book». Gejrot ger ett antal belegg för att olika skrivare i Vadstena under 1400-talet låter känslor få olika utrymme. Ibland konstateras dödsfall utan någon antydning om sorg, ibland omtalas tårar över döda. I andra fall är det fruktan eller glädje som nämns, antyds eller negligeras. Några generaliseringar gör inte Gejrot, några mönster spåras inte och det enda som liknar en slutsats är att det torde finnas belegg för både äkta känslor och konventioner. Med detta sagt skall ändå nämnas att de fall som tas upp inte är utan ett visst intresse. Några vetenskapliga rön kan man dock svårligen tala om i detta fall heller.

Roger Anderssons »Emotional imagery in anti-clerical preaching» behandlar en predikosamling från 1400-talets Vadstena. Även här har vi att göra med ett beskrivande referat snarare än en vetenskaplig undersökning. Känslökildring handlar det inte alls om i detta fall, utan det Andersson presenterar är en retorisk thesaurus, en lista över symboler som kan användas för olika slags syndare – de kan liknas vid apor, illaluktande barn m.m. Förvisso syftar, som Andersson påpekar, sådana bilder till att väcka känslor hos åhörarna genom att konkretisera abstrakta synder med hjälp av bekanta fenomen från vardagen. Men denna välkända retoriska grundprincip är dock något annat än de »expressions of emotions» som volymens titel nämner.

Volymens enda konstvetenskapliga bidrag är Mia Åkestams »»I felt like jumping for joy» – smiles and laughter in Medieval images». Hennes utgångspunkt är de »gotiska leendena» i 1200-talets europeiska skulpturkonst, bekanta från t.ex. katedralerna i Reims och Magdeburg. Medan

änglar och förnäma donatorer ler, storskrattar och fänflinar syndare och tokstollar. Åkestam gör en intressant och analytisk översikt över dessa olika ansiktsuttryck och deras placeringar i relation till åskådare av olika slag. Riktigt intressant blir det när hon går över till Sverige och undersöker eventuella ekon av dessa europeiska tendenser. Åkestam hittar ädla leenden av fransk modell även i Sverige, hos t.ex. Grebomadonnan. Hon menar sig också kunna spåra det europeiska idealet med den värdigt leende härskaren i jarl Birger brosas tillnamn – *brosa* betyder just >le, leende>.

En kollektiv volym av detta slag har alltid ett förenande tema, tydliggjort om inte annat genom titeln, som i detta fall nämner tårar, suckar, skratt och känslouttryck. Ändå kan man konstatera att bidragsgivarna har tolkat temat mycket olika. Flera av artiklarna handlar verkligen om gråt, skratt och uttryckande av känslor, men i andra fall diskuteras sådant som mer eller mindre lustiga ordlekar eller retoriska liknelser med ett antagligt syfte att väcka åhörarnas associationer, ämnen med mycket svag koppling till de förstnämnda och till titeln. Att ha en bredd på teman och infallsvinklar är förstås inte fel, men när de olika bidragen handlar om fullständigt olika saker uppstår ingen dialog dem emellan, och helheten blir ingenting mer än en hög av vitt skilda delar utan sammanhang. Ändå finns skäl att inte bara klaga. Flera av bidragen, av t.ex. Nagy, Péneau och Sahlin, är utomordentliga och skänker ny substantiell kunskap om just känslornas roll och uttryck under medeltiden. Och även övriga, mer deskriptiva, bidrag utgör för det mesta lärd och nöjsam läsning, och det kan vara gott så.

Daniel Sävborg

Dept of Scandinavian Studies

University of Tartu

Lossi 3

EE-51003 Tartu

daniel.savborg@ut.ee

Rituals, performatives, and political order in Northern Europe, c. 650–1350. Ed. Wojtek Jezierski et al. *Ritus et Artes* 7. Turnhout 2015. 366 pp. ISBN 2-503-55472-5.

This is a broad collection of excellent essays resulting from two workshops that explored political aspects of certain rituals and ritual spaces. The anthology is divided into three parts of somewhat unequal weight: the first, containing two papers, forms the theoretical basis for the anthology; the second presents two studies of ritual space; and the third contains seven studies on the interplay of rituals and politics (and, often, conflict) during feasts. This volume will appeal primarily to scholars of High and Late Medieval Scandinavia, but also to scholars who study ritual more broadly, as several of the contributions make an effort to contextualise the Scandinavian evidence within a wider European framework. Lars Hermanson opens the volume with a substantial introduction, wherein he sets forth key terminology and also provides a detailed background to performance and ritual studies, situating these within Medieval studies particularly with reference to Philippe Buc's *The Dangers of Ritual* (Princeton University Press, 2001).

The papers in Part I, "Performance and ambiguity: rituals in Early and High Medieval Europe", do not touch on Northern Europe; however, as mentioned above, each paper lays theoretical groundwork that is crucial for the sections that follow. In "Making Boso the Clown: Performance and Performativity in a Pseudo-Diploma of the Renegade King (8 December 879)", Geoffrey Koziol delves into the distinction between the concepts of 'performance' and 'performative', whereby a performative act "is a special class of speech act in which an utterance accomplishes a change in the world simply by the act of being uttered" (p. 49).

Regarding Medieval diplomas, Koziol observes that taking them in their total local context allows scholars to read them as performative, which opens up additional and different meanings to those stated in the diploma itself, and shows additional ways in which these diplomas could be used as instruments of power in the Carolingian world. As an example he takes a clearly

forged diploma issued in the name of Boso, brother-in-law of Charles the Bald (H 177, no. 4, Archives Départementales of the Saône-et-Loire, Mâcon), and demonstrates the application of such a performative reading by convincingly arguing that the diploma was intentionally created to look false by a former supporter, in order for it to play a significant part in discrediting Boso's claim to kingship by making him look ridiculous and destroying his royal dignity.

Gerd Althoff's "Symbolic communication and Medieval order: strengths and weaknesses of ambiguous signs" observes that although the ambiguity inherent in Medieval ritual acts meant that there existed an acute difficulty to explicitly regulate details, such ambiguity could also be seen as a strength. If these details were customary for all involved, people could more or less ignore them and use the ritual to focus on particular symbolic actions, thus building consensus. Althoff suggests that such ambiguity would have been seen less as a potential problem, and more as a component of the logic that such rituals followed.

The two contributions in Part II, "Ritual space in Early Medieval Scandinavia", investigate political spaces used for political rituals. Alexandra Sanmark takes a long-term view of two assembly sites in "At the assembly: a study of ritual space". The assembly sites of Anundshög and Gamla Uppsala show evidence of use in various forms from the mid-1st millennium BC through to about AD 1500. She broadens her geographical remit considerably by the inclusion of written sources; however, in accordance with the section title, Sanmark focuses on the construction of ritual in the Early Medieval period. She notes the intimate links between Old Norse law and religion in written sources (including rune stones), as well as placenames; indeed, these two kinds of site ostensibly dedicated to law and religion respectively cannot be distinguished from each other archaeologically. "The most plausible scenario is that *thing* meetings could be held at *vi* sites, but that not all *vi* sites were necessarily used as *thing* sites" (p. 88). In addition to the intersection of religion and law, Sanmark also discusses the critical interplay of ritual and spectacle, arguing that such assembly rituals, enacted in carefully selected spaces, are performative in that they "lead to the

production of sacred space and cultural memory" (p. 111).

Whereas Sanmark probes the construction of sacred space, Olof Sundqvist examines the "Custodian of the sanctuary: protecting sacred space as a ritual strategy for gaining legitimacy and power in Pre-Christian Scandinavia". Not only were political leaders often considered custodians of cultic sites, but through performing this function (e.g. by consecrating a sacred space or imposing ritual restrictions), political leaders could also construct and demonstrate political power in displaying their control of social and cosmological order. This was a very public process that communicated a range of rituals to a variety of audiences, from the political leader's own people to potential challengers. What could be a tool of political power could also pose a danger, however: if things seemed to go wrong in the cosmological order, the political reader could be held to blame. Finally, Sundqvist suggests that when Christianity came to Scandinavia, bishops *took over* these central, public, ritual roles, rather than creating them.

Opening Part III, "Feasts, fists, and festivals in High and Late Medieval Scandinavia", Wojtek Jezierski observes in "*Convivium in terra horroris*: Helmold of Bosau's rituals of hospitality" that not only might the motives of a host's hospitality be unclear: both hosts and guests might also attempt to manipulate rules and customs for their own purposes. This could make the outcome of banquets difficult to predict, or trap guests in a dangerous situation under the guise of friendliness. In "Festive governance: feasts as rituals of power and integration in Medieval Norway", Hans Jacob Orning addresses the power struggles inherent in the undetermined rank and hierarchy in 11th- and 12th-century Norway. Specifically, he argues that the feast was a ritual of political governance with both integrative and competitive aspects: these rituals could create and maintain relationships, but also provided arenas for challenges to power and differing interpretations of a given event.

Jón Viðar Sigurðsson examines the ritual of feasting and the smaller rituals that go into it under transition in "The wedding at Flugumýri in 1253: Icelandic feasts between the free state period and

Norwegian hegemony". Again the feasts are political centres for establishing relationships and demonstrating power. The dangers of contestation identified by Jezierski and Orning are here rebuffed: Sigurðsson claims that feasting and feast rituals were effective rather than hazardous. Ambiguity and manipulation by not only the actors but the authors of feasting rituals play a central role in Kim Esmark's "Just rituals: masquerade, manipulation, and officializing strategies in Saxo's *Gesta Danorum*". Esmark underscores that though Saxo promulgates and partakes of a political culture of 'bad faith', in order for rituals to be effective in officialising or transforming private interests into public (and thus legitimate) ones, there had to exist a belief in 'just' or true rituals. However, as Esmark concludes, officialising strategies depended even more on the audience's perception of them, "and those who told the story" (p. 267).

Manipulation and betrayal appear again in Lars Kjær's "Feasting with traitors: royal banquets as rituals and texts in High Medieval Scandinavia". Like Esmark, he focuses mainly on the textual representation of ritual. He demonstrates how tales of betrayal during a feast, an event meant to build consensus, created a situation where the betrayed royals became associated with Christ, and their enemies with Judas, drawing dynastic propaganda to a cosmic scale to make private feuds public matters.

In "Mead and beer and cherry wine and wine both red and white": feasts, courts, and conflicts in fourteenth-century Sweden", Thomas Småberg argues that courtly literature may be seen as a political tool, particularly the rituals involved in power negotiations that took place at courtly feasts. Textual representations of these feasts, as displays of the public dimension of hierarchy, functioned as symbolic communication that legitimised social and political order but also, again, ambiguously, since this was an arena where the given order could be challenged.

The book's final contribution by Håkon Haugland turns from courts to guilds. It is titled "Guilds as political playground: the ritual of *Gildedrikk* in High and Late Medieval Scandinavia". Like in the previous essays, the meal and the building of social ties retain primacy. Different in this case is

the fact that the *gildedrikk* was not hosted by any one person, and the social bonds were much more horizontal than in the feasts given by members of the elite. Although the *gildedrikk* ritual could fail (and thus maintained a degree of ambiguity), the bonds reinforced here were more stable than those discussed in the book's other essays, and the rituals and processes of the *gildedrikk* more prescribed.

Overall this is a solid collection of essays, though thematically a bit unbalanced, making it difficult to ascertain the focus of the work as a whole. Minor proofreading errors occur infrequently throughout, and on occasion the footnotes threaten to overwhelm their text. Ultimately, however, these are minor issues with a work that provides a valuable contribution to ritual studies in the Middle Ages, and particularly at the intersection of ritual and political life.

Gwendolyne Knight

Dept of History

University of Stockholm

SE-106 91 Stockholm

gwendolyne.knight@historia.su.se

Stockholm före Stockholm – från äldsta tid fram till 1300. Red. Susanne Thedéen & Torun Zachrisson. Monografier utgivna av Stockholms stad 247. Stockholm 2016. 264 s. ISBN 978 917 031 285 4.

»Äntligen», är min första tanke när jag får boken *Stockholm före Stockholm* i min hand. Som infödd och motvilligt utflyttad stockholmare tänker jag att boken ska ge mig och andra läsare kunskap, tvärvetenskapliga perspektiv och sammanhang om områdets förhistoria och medeltid innan staden blev stad. Idén till boken beskrivs i förordet där en kurs vid Stockholms universitet hållits på temat och bokidén utformats. Kursen har lockat många arkeologiskt allmänintresserade, verksamma inom hembygdsrörelsen, lärare, guider och amatörarkeologer. Boken utformades med hjälp av föreläsarna inom arkeologi, runologi och ortnamnsforskning. Den gör anspråk på att vara en populärvetenskaplig antologi där tio mycket namnkunniga forskare behandlar perioden från

10 000 år sedan fram till högmedeltiden. Boken är delvis kronologiskt uppbyggd.

Boken börjar med Åsa M Larssons »Från säljägare till bönder» som behandlar stenåldern. Pedagogiska kartor och vackra akvareller lyfter avsnittet och spännande utblickar görs till nordeuropeiskt och sydiskandinaviskt område. Utblickarna behövs: det är intressant att följa den kulturella mångfalden bland grupper som lever sida vid sida. I »Bronsålder i Stockholmsområdet» av Susanne Thedéen ges fascinerande perspektiv på bronsålders vertikala världsbild och intressanta teorier om begravningar. Artikeln förutsätter god lokal-kännedom. En karta hade förtydligat texten.

Ulf Fransson tar sig an den äldre järnåldern i artikeln »I brödets och kattens tid». Artikeln innehåller information om en svärfångad tidsperiod och berör gravar, boplatser, fornborgar, jordbrukets lämningar och enskilda fynd. Torun Zachrissons avsnitt heter »Spår av järnålder på Stadsholmen och Malmarna». Arkeologiska lösfynd utgör grundstommen i texten som, på ett förtjänstfullt sätt informerar om vad fynden berättar. Genom de vikingatida silverskaterna tecknar Zachrisson en bild av vikingatidens maktpolitik.

Med Magnus Källströms »Runor och runstenar i Stockholm» framträder individen tydligt ur förhistoriens dunkel. Detta åstadkommer Källström skickligt med hjälp av personnamn, gårdnamn och språkbruk. I artikeln vidgas också perspektivet på runornas långa användningstid. Genom enskilda runristare tecknas den väv som knöt ihop Stockholmstraktens gårdar och runstenar, som vittnar om människoöden, arvsreglering och släktgenerationer.

Gunilla Larsson bidrar med »Sjöfartens betydelse för Stockholms uppkomst». Här får vi en inblick i båtbyggnadsteknik, båtfynd och dragställen liksom fiskets och säljaktens betydelse. Artikeln belyser också vattenlederna och det system av förordningar som funnits för att sjöfarten i Stockholm skulle fungera. I »Innanför Stockholms murar» lyfter Kerstin Söderlund fram resultaten av utgrävningar kring Stockholms slott och i Gamla stan. Här diskuteras begreppen borg och stad och den äldre borgdiskussionen nagelfars. Artikeln, med fokus på de äldsta befästningarna och stadsmuren, är viktig i relation till stadsbegreppet.

Två artiklar i boken är författade av ortnamnforskare. I den första, »Namnet Stockholm» skriver Per Vikstrand om stadens något retsamma namn. Forskningshistorik och teorier om namnet presenteras på ett klart och tydligt sätt, men namnets ursprung förblir gåtfullt. Kul är också att de äldre sägnera lyfts fram, samt hypoteser kring vilken ö som namnet egentligen avser – Stadsholmen, Östön eller Västön. Staffan Nyström tar vid med »Ortnamn i Stockholmstrakten». Artikeln breddar Stockholmsperspektivet. Här ges bl.a. förklaringar till namnen *Malmarna*, *Hornstull*, *Valdemarsudde* och *Essingeöarna*.

Antologin avslutas med en kvartärgeologisk artikel om platsens förutsättningar, långt innan den ens var beboelig. Detta geologiska långtidsperspektiv ger läsaren förståelse för landskapets förändringar. Många tekniska termer gör dock delvis artikeln lika svårsmält som istiderna som beskrivs.

Vem är målgruppen? För vilka är boken skriven? Målsättningen har varit att skriva för hembygdsforskare, lärare, guider och amatörarkeologer som varit intresserade av kursen med samma namn som boken. Är det då dessa man når, kan man fråga sig? Lyckas boken med att vara en populärvetenskaplig antologi över Stockholm före Stockholm som omfattar områdets historia från äldsta tid till 1300-tal? Nja, inte riktigt.

Den verkliga styrkan med artiklarna är forskarnas djupa kunskap om sina områden. De kan verkligen sina ämnen, men ibland tenderar det egna forskningsområdet slå igenom på bekostnad av de generella dragen eller den vinkling som man kan förvänta sig att en populärvetenskaplig bok ska ha. En del av innehållet är alltför inomvetenskapligt, svårbegripligt och fastnar i forskningshistorik, hypoteser och detaljer. Perspektivförflyttningar mellan generellt och detaljerat kräver rätt mycket av en läsare med ett allmänintresse. Det gör också boken spretig, utan sammanhållen struktur. I de artiklar som behandlar de längsta perioderna är det lätt att som läsare tappa fotfästet i tiden. Till hjälp finns en pedagogisk tidslinje i bokomslaget. Konstigt nog tar den slut vid vikingatiden trots att boken säger sig behandla perioden fram till 1300-talet.

I sin helhet är boken fint layoutad med tilltalande bilder och tydliga ingresser. I flera artiklar

saknas dock bra kartmaterial: för att hänga med behöver man ha en karta över Stockholmsområdet till hands. Boken ställer med andra ord höga krav på lokal kunskap i stort. Höga krav ställs också på förståelsen av inomvetenskapliga och tekniska termer, där det verkar som att endast vissa författare fått med ord i ordförklaringslistan. I slutet på varje artikel finns en ruta som anger vilka böcker och artiklar som använts. Där finns även lästips för den som vill fördjupa sig vidare vilket är bra och gör att texten inte tyngs av referenser.

Avgränsningen till Stockholm är problematisk då detta begrepp skiftar och tänjs genom artiklarna. Ibland avses dagens innerstad, ibland staden med närförorter, och ibland är det nästan hela Mälardalen. Författarna tycks också ha svårt med att hålla sig inom den period eller det ämnesområde de fått i uppgift att behandla. Som läsare får man stå ut med många utblickar framåt i tiden. Detta leder även till upprepningar där samma information finns i flera artiklar. Hogenbergs kopparstick över 1500-talets Stockholm finns med tre gånger.

Möjligen är detta problem med att hitta en tydlig sammanhållen struktur i boken ett resultat av att den bygger på föreläsningar? På en föreläsning där forskaren möter åhörarna finns det chans att förtydliga, ställa frågor och mötas. Den chansen ges inte bokens läsare. Det är också tydligt vilka luckor som finns i en bok som spänner över ett så stort geografiskt område och en så lång period. Boken hade på vissa punkter vunnit på ett tydligare redaktörskap. Precis som jag desperat letat efter den röda kurvan som är bärande för att förstå bokens sista figur kring landhöjningen, letar jag efter den röda tråden som håller samman boken. När perspektivskiften, detaljnivå och svepande beskrivningar blandas hamnar forna tiders stockholmare lätt i skymundan bakom det arkeologiska fyndmaterialet och ortnamnen. Eftersom 1300 sägs vara slutåret är det beklagligt att medeltiden berörs så lite. Ett bredat perspektiv på den medeltida människans villkor i staden och de arkeologiska spåren vore önskvärt. Detsamma gäller för stadens kyrkliga organisation under medeltiden. Som läsare vill jag gärna veta mer om vilka kyrkor och kloster som fanns i Stockholm under slutet av 1200-talet och var alla stadens invånare ligger begravda.

Jag har lärt mig mycket om min hemstads förhistoria och tror att den allmänt historieintresserade stockholmare också har mycket att hämta ur denna bok. Hembygdsforskare brukar vara intresserade och kunniga om sitt geografiska närområde, och kan genom boken få ett breddat perspektiv. Lärare, pedagoger och guider kan genom de olika artiklarna få mer kött på benen i mötet med brukarna, fastän boken förstås sannolikt mest tilltalar dem som är verksamma i Stockholm.

Anna Ölund

Stiftelsen Upplandsmuseet

Drottninggatan 7

SE-753 10 Uppsala

anna.olund@upplandsmuseet.se

Jonathan Lindström, *Biskopen och korståget 1206. Om krig, kolonisation och Guds man i Norden*. Stockholm 2015. 420 s. ISBN 978 911 305 897 9.

Denna bok kan betecknas som populärvetenskaplig. Vad som är populärvetenskap kan – och bör – dock diskuteras. Förslagsvis kan två grundtyper urskiljas. Den ena är den där en författare i allt väsentligt bygger på andras forskning och där resultatet i bästa fall blir en syntetisering; tidigare forskning används för att ge en ny helhetsbild. I mindre lyckade fall leder det till kompilationer. Den andra grundtypen av populärvetenskap skulle då kunna vara den där författaren för ut sina egna resultat till en publik, vidgad förhoppningsvis långt utanför den traditionella fackliga läsekretsen.

Jonathan Lindströms bok kan sägas passa in på båda dessa kriterier. Här redovisas en mycket god och bred beläsenhet om medeltidens kultur, ekonomi, mentaliteter och samhälle. Men här presenteras framför allt egna resultat och egna hypoteser om estlandssvenskarnas ursprung. Det är dessutom en bok som osedvanligt tydligt och konsekvent driver en tes, nämligen att den svenska, det vill säga svensktalande, bosättningen på Ormsö uppkom i början av 1200-talet genom en överflyttning av bönder från Öland. Initiativtagare till detta kolonisationsprojekt var den danske ärkebiskopen Andreas Sunesen. Boken får därigenom

två tyngdpunkter, en om Andreas Sunesen och en om överflyttningen av bönder. Förvisso flätas de två ämnena samman, men det blir ändå ett betraktande av estländsk, nordisk och europeisk medeltid utifrån två skilda horisonter.

Inledningsvis dominerar en skildring av Andreas Sunesen, hans uppväxt, sociala miljö, utbildning och karriär. Han var en av de mäktigaste och märkligaste männen i sin tid. Han föddes som tillhörande Hvidesläkten in i den absoluta eliten på 1160-talet. Han studerade i Paris och blev biskop i Roskilde, senare ärkebiskop i Lund. Han skaffade sig med tiden ett formidabelt nätverk inom kyrkan och politiken och blev inflytelserik kunglig kansler. Han författade på latin det teologiska verket *Hexaëmeron* på drygt 8 000 hexameter och han skrev likaledes på latin en parafra, en utläggning om Skånelagen, avsedd för en internationell, kyrklig publik. Förmodligen var Andreas en av de främsta initiativtagarna vid tillkomsten av Skånelagen. Lindström ger inblickar i Andreas världsbild och hur den formades genom arv och förvärvad bildning, liksom hur den styrde hans handlande.

Den mest spännande och nydanande delen av boken är diskussionen kring uppkomsten av den estlandssvenska bosättningen på Ormsö. Korståg, utbredandet av kristendomen och bekämpandet av hedendomen var i denna tid en viktig ideologisk och ytterst konkret uppgift för en maktbärande som Andreas Sunesen. Fronten för kyrkan gick i Baltikum som blev föremål för en rad kristna krigståg. Lindström rekonstruerar ett tänkbart händelseförlopp. Ormsö kan ha sitt namn efter biskop Ormer av Ribe som var med Andreas på korståg 1196 och fick den då obebodda ön som förläning. Nästa stora krigståg för kristendomen genomfördes 1206 och det är samband med det som Andreas kan ha genomdrivit en kolonisation. Att den utgick från Öland kan göras sannolikt utifrån de övergivna byar på nordligaste delen av ön som belagts av Jan-Henrik Fallgren.

Början av 1200-talet var en intensiv korstågsperiod då en gränsregion för den västliga kyrkan etablerades i Baltikum. År 1219 var Andreas Sunesen med den danske kung Valdemar vid erövringen av Reval (Tallinn). Detta år gjordes ett även misslyckat försök från svensk sida att etablera sig som korsfararrike. Man upprättade ett brofäste

på fastlandet i Leal strax söder om Ormsö, men den svenska truppen förintades under ett anfall från icke-kristna öselbor. Södra Öland med Eketorp och Svibo är enligt Lindström troliga som samlingsplats för en del av den svenska ledningsflotta som uppbådades. Efter det svenska militära fiaskot övergavs Eketorp. Ytterligare öländska bönder överfördes, denna gång från det kungliga godset Svibo, till Ormsö. Svibo donerades 1220 av kung Johan Sverkersson till Riseberga kloster.

Lindströms resonemang bygger på närläsning av källorna och god insikt i relevant forskningslitteratur samt en kreativ kombination av slutsatser från historia, arkeologi och ortnamnsforskning. Dessutom har mer än 50 forskare konsulterats för personliga kommentarer och hypotes-testning. Argumentationen är stundtals presumptiv, vilket författaren nogsamt understryker. Modala modifikationer (som »det är möjligt», »det tycks», »jag gissar») är på sina ställen ytterst frekventa, vilket speciellt gäller när Andreas Sunesen ska kopplas samman med Ormsökolonisationen. Men störande övertolkningar finns knappast. Här finns goda exempel på det som den italienske historikern Carlo Ginzburg betecknat som ledtrådsparadigm, alltså sökandet efter spår av det som mer eller mindre medvetet dolts eller förträngts i källmaterialet.

En vetenskaplig notapparat i traditionell mening saknas. Intersubjektiv testbarhet möjliggörs i viss utsträckning av en förhållandevis omfattande kommentardel i slutet av volymen. I den anges de arbeten som ligger till grund för varje kapitel. Där finns också vissa viktiga exkurser av främst metodologisk karaktär. Bland annat finns en intressant rekonstruktion av vilka byar och gårdar på Öland som fick sina motsvarigheter på Ormsö. Naturligtvis är det hypotetiskt. Namnen har hur som helst inte flyttats med. Lindström argumenterar för att namnen på Ormsö är anknutna till terrängen. Däremot antar han att när Svibo senare utrymdes och överfördes till Ormsö skall namnet ha följt med, eller »det finns inget språkligt hinder för att Sviby på Ormsö är uppkallat efter Svibo på Öland» (s. 397). Här kunde kanske resonemangen och hypoteserna ha vridits några varv till. Skillnaderna i namngivningsprinciper diskuteras inte.

Lindströms bok är ett viktigt bidrag till en ti-

digare inte alltför uppmärksammat del av den svenska medeltidshistorien. Att detta är ett försummat område kan förvisso bero på att, som Lindström anför, det nationella perspektivet dominerat historieforskningen. Den metodologiska nationalismen har i Sverige haft som konsekvens en ihärdig tendens att åsidosätta de geografiska områden som inte längre är svenska. Fredrikshamn-fredens gränser projiceras gärna bakåt. Men det hela kan nog också förklaras på ett annat sätt. Det skriftliga källmaterialet till en kolonisation på andra sidan Östersjön är knapphändert. Detta gäller för områden i såväl det nuvarande Estland som Finland. Det är dessutom ofta mödosamt att söka tränga igenom de tjocka ideologiska och världsbildsmässiga filter som dessa texter är omgivna av. Studiet av texter leder långt ifrån alltid fram till entydiga och framför allt inte till okontroversiella tolkningar. Den historiske auktoriteten Paul Johansen menade att den estlands-svenska bosättningen uppkom först mot slutet av 1200-talet. Det var genom arkeologin som detta forskningsläge kunde förändras. Sovjetimperiets fall och Estlands andra frigörelse var förutsättningen för Göran Hoppes och Felicia Markus arkeologiska undersökningar i de gamla svenskbygderna i Estland. Markus kunde i sin avhandling (*Living*

on Another Shore, Uppsala 2004) framföra goda argument för att anta en kontinuerlig skandinavisk bebyggelse från den äldre järnåldern på Nuckö, grannö till Ormsö. Dessa resultat öppnar upp för nya tolkningar och för ett mer tvärvetenskapligt eller källpluralistiskt angreppssätt.

Det är en mycket välskriven bok. Framställningen är hela tiden engagerande. Här finns en god pedagogisk förmåga att förklara komplicerade sammanhang – utan reducerande förenklingar. Lindström argumenterar väl och energiskt för sina hypoteser. I sig är det en på många sätt unik och säregen individ, Andreas Sunesen, och en unik och speciell kolonisation, Ormsö, som behandlas, men här ges generella insikter i denna formativa period i Östersjöområdets historia. Med alla hypoteser, förmodanden och gissningar är det en sannolik historia som Jonathan Lindström rekonstruerar. Om den historien i alla sina detaljer är helt sann är en annan sak.

Thomas Lindkvist

Institutionen för historiska studier

Box 200

SE-405 30 Göteborg

thomas.lindkvist@history.gu.se